

לוחמה פסיכולוגית והסברה - ג'נין כמשל*

העובדה שהקרב על אהדת התקשורת העולמית הוא כיום קריטי לא פחות - ואולי אף יותר - מהקרבות הפיזיים המתנהלים בשטח והישגי הפלסטינים בתחום הזה מחייבים את צה"ל לפעולה דחופה ומקיפה כדי להחזיר לידיה את היוזמה

ד"ר רון שלייפר

בריטית המשותפת לקראת הפלישה לאירופה במלחמת העולם השנייה, הוקמה בה יחידה לנושא שכנוע קהלי האויב, שנקראה "היחידה ללוחמה פסיכולוגית" - שהרי "פרופגנדה" עושים רק הנאצים. ממלחמת קוראיה, ובעיקר מאז מלחמת וייטנאם, נכנס מונח חדש: "מבצעים פסיכולוגיים", וקיצורו PSYOP. המונח הזה מצוי בשימוש גם כיום, אף שהוא שנוי במחלוקת.

הקונספציה האמריקנית החדשה¹ מדברת במונחים של מושג-על הנקרא "לוחמת מידע". עיקרה של קונספציה זו הוא שכל המידע המשרת את מטרות המדינה הוא נכס אסטרטגי, ולכן יש לטפחו ולהגן עליו. המושגים הנגזרים מקונספציות-העל הזאת הם לוחמה באמצעות מחשב, לוחמה פסיכולוגית, יחסי צבא-תקשורת והונאה.

עד תום מלחמת העצמאות השתמשו בצה"ל במונח "תעמולה" גם בהקשר של פעילות המכוונת לציבור האזרחים, כגון "תעמולה למתגייס". מתום 1948 שמורה המילה "תעמולה" לערבים בלבד, ואילו בהקשרים הפנימיים השתלטה המילה "הסברה". המדינה הצעירה לא רצתה כל דמיון לגרמניה הנאצית, שתוצאות תעמולתה היו מוחשיות מאוד באותה התקופה.

תהליך דומה של התרחקות ממושג התעמולה עבר גם על ארה"ב בערך באותה התקופה. הוכר הצורך במידע לצרכים פוליטיים וצבאיים, אך הסלידה הליברלית מתעמולה הייתה דומיננטית. לכן הוחלט שהתעמולה תרד למחתרת ותנוהל על ידי ה"סי-איי-אי", ואילו ה"אינפורמציה" תנוהל על-ידי גוף ממשלתי בשם "סוכנות המידע של ארה"ב" (USIA). הקונספציה של ההסברה בישראל הייתה בעייתית מלכתחילה. כפי שהראה מירון מדזיני² המחלוקת בין משרד

ה"טבח" שהיה או לא היה בג'נין עורר בישראל התפרצות נוספת ומתסכלת של דיונים, שבבסיסם אחד הקונסנזוסים האחרונים בחברה הישראלית - זה הקובע ש"ההסברה שלנו גרועה". המאמר הזה יבהיר את המושגים הסברה, תעמולה ולוחמה פסיכולוגית וימקם את פרשת ג'נין - עוד אבן דרך בכישלון אינפורמטיבי ישראלי - בהקשרה המקצועי.

בחברה הישראלית שולטת במידה רבה התפיסה שלמעשים יש עדיפות על מילים. זוהי טעות קשה, שמחירה הפוליטי רב. על חשיבות המילים כמעצבות את התודעה, ובהמשכה את המעשים, עמדו זה מכבר תנועות מהפכניות רבות. המאבק על המינוח הוא חלק חשוב מאוד במאבק פוליטי, והדבר נכון גם ביחס להסברה הישראלית בעניין הסכסוך הישראלי-ערבי.

בראשית (במאה ה-17) הייתה "פרופגנדה", שמשמעותה הפצה של הדת הקתולית - מינוח נייטרלי לכל הדעות. בדרום-אמריקה - איזור שקיבל את ההשפעה הקתולית - משמעות המילה הזאת היא עד היום "פרסומת". מההפכנים הרוסים השתמשו באותו מונח - בהצלחה רבה - כדי לתאר את הנחלת רעיונותיהם המסובכים לציבור אנאלפביתי (לחם-עבודה). את הקונוטציה השלילית שלו קיבל המונח מיוזף גבלס, שכינס תחת חסותו את רוב הגופים שעסקו בגרמניה הנאצית בשכנוע ישיר ועקיף. כשהוקמה המפקדה האמריקנית

מרצה במחלקה למדע המדינה באוניברסיטת בראילן וחוקר במרכז ב"סא בתחום הלי"פ ולוחמת המידע

הרשה לי להטביר לך..

המקומית. העיקרון הוא ברור: יש לשכנע את קהלי היעד (אויב וגורמים ניטרליים) שהרווחים הבאים משליטה על השטח הנתון במחלוקת קטנים יותר מאשר עלות החזקתם. העלות מתבטאת בקורבנות בנפש ובנזק לרכוש, אך עוד יותר מכך – בנזק פוליטי. את המונח האחרון קשה להגדיר או למדוד, וכאן טמונה העוצמה שבמניפולציה שלו. הצד החלש (בקריטריונים של לוחמה קונוונציונלית) צריך למצוא את נקודות התורפה הפוליטיות של יריבו ולהעצים אותן. הטכניקה היא פשוטה למדי. על הצד החלש לשכנע קהלים בקרב אוכלוסיית האויב (צבא ואזרחים) ובקרב מדינות אוהדות ובעלות השפעה, שהמעשים אינם מוסריים ואינם לגיטימיים, ואף מזיקים לאינטרסים קונקרטיים.

אין זו מלאכה קשה. המלחמה היא דבר מכוער במהותו. היא עוסקת בגרימת כאב, מוות והרס. כל שיש לעשות על מנת להשפיע על קהלי היעד הוא לקרב את הכיעור הזה אל האזרח ככל האפשר: להביאו אל מסכי הטלוויזיה ואל הכותרות הראשיות בעיתונים. בעולם מקוון כשלנו מלאכה זו קלה יותר מאי פעם בהיסטוריה האנושית.

למעשה, נעשית המלחמה הפיזית כפופה למלחמת ההשפעה הפסיכולוגית. על אף שאין כל חידוש בכך שמטרת העל במלחמה היא פוליטית ביסודה, החידוש כעת הוא שהשיקול העיקרי בלוחמה של חלש מול חזק הוא מה יביא את הרווחים התודעתיים הרבים ביותר ולא מה יביא את הניצחון הפיזי הגדול יותר. הדבר מתבטא בבחירת היעדים, הסד"כ, הציד ואורח הלחימה. מצב זה מצריך דוקטרינות חדשות של לוחמה, כוח אדם בעל מיומנויות חדשות, ציוד ייחודי וחשיבה פיקודית אחרת.

יותר מכך, לצד החלש (פיזית) יש במאבק כזה אפילו יתרון. גוף קטן יכול לצמצם את פערי העוצמה על-ידי גילויי

הביטחון למשרד החוץ מקורה עוד בזמן הקמת המדינה. הוויכוח היה איזו שיטה עדיפה: האם על ישראל להציג את עצמה כחזקה על מנת להרתיע את הערבים או כחלשה – על מנת לקבל תמיכה מהעולם.

על אף הסלידה הדמוקרטית מכלי שנתפס כטוטליטרי, הרי את חשיבות התעמולה הבינו היטב האבות המייסדים, שגדלו על ברכי הסוציאליזם, ולכן הם נלחמו קשות על השליטה בכלי הזה. הפתרון שהושג היה פשרה שנתקבעה במשך השנים: משרד החוץ יעבוד מול מדינות העולם, מערכת הביטחון תעבוד בתחום החשאי, והסוכנות תעבוד מול העולם היהודי. לניהול תעמולה בקרב הציבור בארץ הוקם גוף ממשלתי שנקרא "מרכז ההסברה", ומאבקים ביורוקרטיים רבים התנהלו סביב השליטה בו.³

השילוב של סלידה, של הכרה בעוצמה ושל חוסר החלטה הוביל לכך שהמידע נשאר תחום מוזנח בעשייה המדינית והביטחונית של מדינת ישראל במשך חמישה עשורים. בעוד שחילות צה"ל הקפידו תמיד להיות בחזית הטכנולוגיה ותורות הלחימה, הרי שבתחום של הספקת המידע נשארה מערכת הביטחון הרחק הרחק מאחור. זהו המצב גם במערכת הממשלתית בכלל.

לא כך אצל הפלסטינים. הפלסטינים הבינו משלב מוקדם, לאחר תבוסת מדינות ערב במלחמת ששת הימים, שלוחמה קונוונציונלית לא תושיע אותם בעתיד הנראה לעין, ולכן הם עברו ללוחמה אחרת, שכונתה בעבר לוחמה מהפכנית או לוחמת גרילה, וכיום נוהגים לכנותה "לוחמה בעצימות נמוכה". העיקרון הבסיסי של הלוחמה הזאת הוא הפעלת לחץ מתמשך בכמה חזיתות על מנת להביא לשינוי פוליטי. כתנועות דומות אחרות בעולם שיננו הפלסטינים היטב את לקחי אלג'יריה, קובה ווייטנאם תוך התאמתם למציאות

החולים, והמהומה גברה. ארגון הבריאות העולמי הוזעק לבדיקה; צוות ממפקדת קצין רפואה ראשי בדק את המצב; כוחות צבא הובאו מלבנון על מנת להשתלט על המהומות, והמדיה הזרה באה ודיווחה. הפרשה הסתיימה כאשר אנשי השב"כ תפסו כמה פעילי פת"ח כשהם מכניסים בכפייה תלמידות בית-ספר לאמבולנס.

על אף שהזיוף התגלה לבסוף, למדו הפלסטינים מהאירוע את כוחה של המדיה ועד כמה קל לנצל סיפור ולשלוט בו. ניתן לראות באירוע בג'נין ב-1983 את הכשרת הדרך לאינתיפאדה שעתידה הייתה לפרוץ ארבע שנים מאוחר יותר. מפרספקטיבה של לוחמה פסיכולוגית הייתה האינתיפאדה ניצול אירוע בקנה מידה חסר תקדים בהיסטוריה של הלוחמה.

לוחמה פסיכולוגית - גם בישראל

בישראל קיימים כמה מכשולים בדרך לניצול מידע לקידום מטרות אסטרטגיות, וחשוב לסלק אותם. ראשית, יש להיפטר מההבחנה בין ההסברה החיובית לתעמולה השלילית. בישראל משמעותה של ההסברה היא צדקת דרכנו, אורח הלחימה המוסרי שלנו, יופיה ועתיקותה של ארצנו והישגיה התרבותיים והכלכליים. תעמולה, לעומת זאת, היא בעיני הישראלים עניין לפראי אדם. כאמור, יש להיפטר מהתפיסה הזאת מהר ככל האפשר. צעד ראשון יהיה להחליף את השם למונח בלתי טעון כגון "מידע אסטרטגי": תעמולה היא אכן צורך אסטרטגי חיוני ממדרגה ראשונה, וחייבים להבין זאת. כבר במלחמת של"ג אפשר היה להיווכח בחשיבותה העצומה.

שנית, יש להבין שמדובר במקצוע לכל דבר. התפיסה המקובלת שהעיסוק ביחסי ציבור הוא עניין של כשרון בלבד מוטעית מיסודה. ישראל אינה יכולה להרשות לעצמה את הלוקסוס של הכשרת אנשים תוך כדי עבודה בתחום הזה: יש להעביר קורסים שיכשירו קצינים לניהול נושא המידע.

שלישית, יש להיפטר מהתסמונת של בחירת מקורבים לתפקידים ולשלב במקצוע הזה עולים חדשים וישנים. צריך להבין שישראלי, גם זה ששהה עם הוריו בשליחות בקרב עם זר, לעולם לא יבין את המנטליות של אותו העם, ולעולם לא יוכל לדבר כבן אותו מקום ולהעביר אליו מסר כפי שיוכל לעשות זאת עולה חדש שנולד שם. יש לקדם עולים חדשים במיוחד באותם ענפים של קשרים עם המדיה - גם לצורך הופעות פומביות על הבמה וגם לעבודה מאחורי הקלעים. רביעית, יש לעשות רוויזיה עמוקה בקונספציית ה"סוד". בפעילות הטרור-צה"לית ובקרב המחתרות היה הסוד ("זקס" בפלמ"חאית) עניין מרכזי, והתפיסה של שמירת הסוד הייתה במשך שנים רבות אבן הפינה של המודיעין. העיקרון אמר,

יצירתיות, כוח דמיון ואלתור. כל אלה חסרים מאוד במערכת היררכית ממוסדת, וחוסר זה הוא מגבלה קשה בדרכו של החזק-לכאורה אל הניצחון.

בתורת הלוחמה הפסיכולוגית, כפי שהחלה להתגבש בצורתה המודרנית במלחמת העולם הראשונה, יש כמה כללים בסיסיים, שלפיהם אנתח את מקרה ג'נין.

כלל ראשון, שהוזכר לעיל, הוא הגדרה מראש של קהלי היעד. במקרה שלנו נקבע העולם המערבי כקהל היעד הראשוני של הפלסטינים.

כלל שני הוא ייצור מסרים לפי תבנית מוסכמת, רצוי במשך זמן ארוך. המסר של דמוניזציה של האויב הוא שנבחר במקרה הזה.

מתוך אלפי דרכי הפעולה העומדות לרשות העוסק בלוחמה פסיכולוגית בחרתי בשתיים: א. ייזום אירועים, ב. ניצול אירועים.

בשיטת ייזום האירועים מביים היוזם את האירוע מתחילתו ועד סופו. היתרון בכך הוא שביכולתו לשלוט באירוע לכל אורכו ולכוונו בהתאם לצורך. החיסרון הוא שטביעות אצבעותיו של היוזם ניכרות, ובכך הוא מאבד מהספונטניות ומה"סיפור". יתר על כן, ייזום הוא יקר מבחינת זמן ומשאבים. דוגמא לייזום אירוע היא אונייט "אל-עודה" ("השיבה") שהפלסטינים ניסו בתחילת 1988 להשיט אל חופי הארץ מאתונה, כשעל סיפונה מאות מגורשים. היה זה ניסיון לחקות את הצלחת ההגנה ב"אקסודוס" במהלך המאבק בבריטים.

בשיטת "ניצול האירועים" מנצל היוזם אירוע שמתרחש ומעניק לו זווית מסוימת המקדמת את מטרותו. אירוע כזה

הוא בעל אמינות גבוהה יותר, שהרי לא יזם אותו הגורם המעוניין. הלחימה בג'נין היא דוגמא טובה לניצול אירוע. אין כל חידוש בטכניקה הזאת של זיוף טבח. הבריטים למדו זאת על בשרם בצפון-אירלנד: כאשר נהרג איש המחתרת האירית, מייד דאגו חבריו להעלים את נשקו ולטשטש את

העובדה שירה לעבר חיילים בריטים. לאחר מכן הוצג האיש על-ידי ארגון הטרור כקורבן של ירי חסר הבחנה מצד יחידות צבא צמאות דם.

ג'נין היא אבן דרך בלוחמה הפסיכולוגית הפלסטינית. ההתחלה הייתה עוד לפני 19 שנה. במארכס 1983 דלף בור ביוב ליד בית-ספר לבנות בג'נין. מספר בנות חשו בחילה וסחרחורות ופנו לבית-חולים. בעקבות זאת פרצה היסטריה - תופעה רפואית פסיכולוגית מוכרת - ובנות נוספות חשו ברע. נפוצה שמועה בעיר ובסביבותיה שהישראלים מרעילים ילדים פלסטינים, והפגנות מחאה פרצו מייד. הימים, יש להזכיר, היו ימי מלחמת לבנון, והאוכלוסייה היתה בשלה להעברת שמועות. אמבולנסים העבירו בנות רבות לבית-

תעמולה היא בעיני
הישראלים עניין לפראי אדם.
יש להיפטר מהתפיסה הזאת
מהר ככל האפשר

מחול המעוניינים – ויכולים – לתרום ותלמד את המצב בצבאות שונים בעולם, שבהם כבר נעשתה עבודה מקיפה בתחום הזה.

מעבר לכל זה יש לפתוח במאמץ מחקרי אקדמי ביטחוני, שינסה להתאים את ספרי ההדרכה למציאות הקיימת, לעודד חשיבה מקורית, לפתח ציוד מתאים ל"לוחם התקשורת" (מצלמת כפל"סט, טייפ גליל, פק"ל אינטרנט), לתדרך את הפיקוד הבכיר, לחזות צעדי ל"פ של האויב, ובקיצור, להחזיר את היוזמה לצה"ל.

הערות

1. FM 100-6 Information Operations, Headquarters, Department of the Army, Washington DC, 24 August 1996. זמין באתר האינטרנט: <http://www.fas.org/irp/doddir/army/fm100-6>
 2. מ' מדזיני: "ההסברה – שער לעזאזל או שיה תמימה?" כנסים, אוקטובר 2001, 123-132
 3. לתולדותיה של מערכת הסברה החוץ של ישראל, להב, תל-אביב, 1986
 4. פרטים מלאים יופיעו בנייר העמדה "לוחמה פסיכולוגית לישראל", העומד לצאת לאור במסגרת מרכז ב"סא, אוניברסיטת ברא"ל המדריך האמריקני:
 5. FM 46-1 Headquarters, Department of the Army, Washington DC 30 August 1997 <http://www.mega.nu:8080/somans.html>
- * המאמר מבוסס על דברים שנאמרו בכנס מטעם מכון ב"סא באוניברסיטת ברא"ל שנושאו היה "המלחמה על התודעה"

שככל שהאויב יידע עלי פחות, כך גדלים עוצמתי ומבחר האפשרויות העומדות לרשותי. כל זה נכון מאוד בלוחמה קונוונציונלית, אבל בלוחמה החדשה, כפי שהוצגה לעיל, המידע הוא לפעמים המטרה ולא רק האמצעי. לשם כך חייבים לקבוע כללים חדשים לגידור המידע שיש לשומרו חסוי מטעמים של ביטחון המדינה. לדוגמא, במערכת הביטחון ובצה"ל קיים מידע ויזואלי רב המנוצל לצורכי תחקיר, זיהוי וכדומה. מידע זה הוא רב ערך לרשתות הטלוויזיה, והדלפה מבוקרת שלו יכולה לתרום לביטחון הלאומי הרבה יותר מאשר שמירתו בארכיון. לשם כך גם צריך לפתח מערכת קשרים עם המדיה, להבין את סוג החומר הנדרש להם ביותר ולבסס מערכת העברה אמינה.⁴

חמישית, יש לשנות את ההתייחסות. מהרגע שתחלחל בצה"ל התובנה שבתנאים הנוכחיים חלק מרכזי בלוחמה הוא התודעה, הרי שעל צה"ל יהיה בראש ובראשונה לגבש תו"ל לגבי מה שמקובל לכנות "יחסי צבא-תקשורת", להגדיל את יחידת דובר צה"ל לסדר גודל של חטיבה לפחות, ואף להגדיר מחדש את יחסיו של דובר צה"ל עם צה"ל עצמו, דהיינו את הסמכויות ואת מיקומה של יחידת הדובר במדרג הפנימי של המערכת. יש לפתוח מסלול קידום מקצועי בתחום יחסי הציבור בתוך הצבא ולדאוג למשיכת קצינים איכותיים אליו. באופן זה תצמח שכבת קצינים המכירה הן את צה"ל והן את התקשורת.⁵

תורת הלוחמה הזאת ראוי שתילמד בבית-ספר מיוחד (ולא בבית-ספר המסונף למודיעין). היא תיעזר בכוחות